

Rekreasyon Bağlamında Boş ve Serbest Kelimelerinin Semantik Analizi

Ferdi ERİŞKİN¹, Taner BOZKUŞ² Mehmet YÖNAL³

¹Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0003-4648-2458>

²Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0002-4096-773X>

³Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0002-1789-6320>

Email: ferdieriskin@hotmail.com, tanerbozkus@yahoo.com, mehmetyonal@bayburt.edu.tr

Türü: Derleme Makalesi (Alındı: 12.12.2024 - Kabul: 04.06.2025)

Öz

Bu çalışmanın amacı rekreasyon bağlamında kullanılan boş zaman (leisure) ve serbest zaman (free time) kavramlarının Türk Dilindeki anlam karşılıklarını semantik ve etimolojik olarak analiz etmendir. Bu çalışmada kelimelerin etimolojik kökenlerini baz alınarak, geçmişten günümüze farklı anlamlarda kullanılan boş ve serbest kelimeleri felsefi, dilbilimsel ve mantıksal olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, “boş” kelimesi zaman bağlamında temel anlamıyla (dolu karşıtı) kullanıldığında zamanın kişiye özgün kullanılabileceği, günlük zamandaki doldurulabilen, değerlendirilebilen zaman dilimini ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Mecaz anlamıyla kullanılan “boş” kelimesinin yarattığı negatif anlamların gerçek (somut) anlamına uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. “Serbest” kelimesi ise serbest zaman bağlamında bireyin çalışmaya bağımlı olduğu zamandan özgürlüğüne ithaf edildiği ve günlük zaman dilimindeki bağlayıcılardan (iş-ulaşım-ibadet) muaf olunan zaman dilimini kastettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak serbest kelimesinin tek anlam ifade ederek özgürlüğü ve muafiyeti belirttiği, boş kelimesinin ise birden fazla anlam kaymalarına uğradığı, temel anlamıyla kullanımının dolu karşıtı olarak belirtildiği bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Boş Zaman, Serbest Zaman, Rekreasyon, Semantik

The Semantic Analysis of the Words Leisure and Free

Abstract

The aim of this study is to analyze the semantic and etymological meanings of the concepts of leisure and free time used in the context of recreation in the Turkish language. In this study, by considering the etymological origins of the words, the terms "leisure" (boş) and "free" (serbest), which have been used with different meanings from past to present, are evaluated philosophically, linguistically, and logically. According to the findings, when the word "leisure" (boş) is used in its basic sense (as the opposite of "full") in the context of time, it indicates that time can be utilized uniquely by individuals, referring to a period that can be filled or evaluated during daily life. It is concluded that the negative connotations of the metaphorical use of the word "leisure" (boş) do not align with its literal (concrete) meaning. The word "free" (serbest), in the context of free time, is found to refer to the time when individuals are liberated from work obligations and exempt from daily constraints (work-commute-worship). Additionally, it is determined that the word "free" (serbest) has a singular meaning, denoting freedom and exemption, whereas the word "leisure" (boş) experiences multiple shifts in meaning, with its primary use signifying the opposite of "full."

Keywords: Leisure, Free Time, Recreation, Semantics

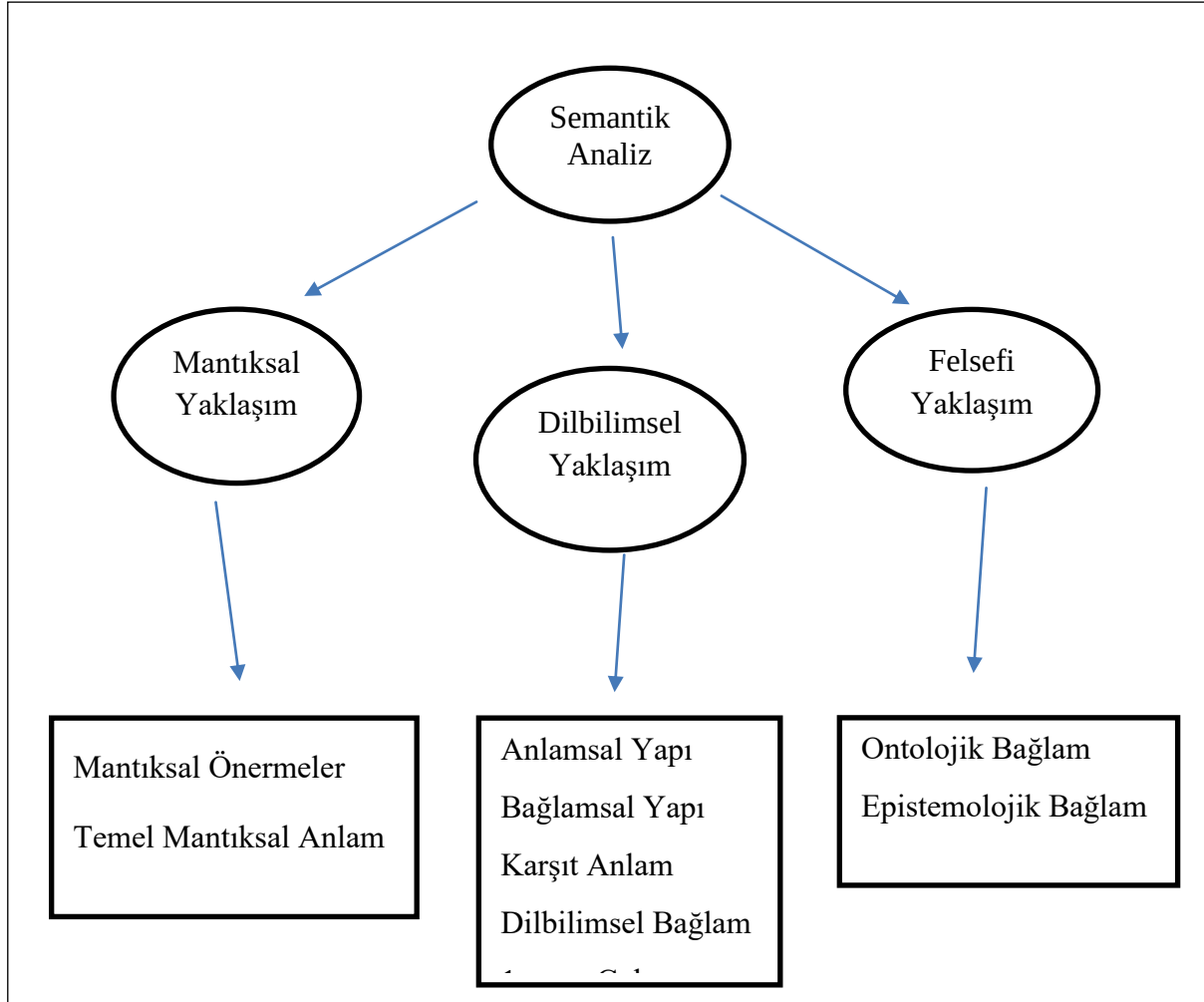
Giriş

Türkiye’de sosyoloji, rekreasyon, iktisat gibi çalışma alanlarında boş zaman ve serbest zaman hakkında yapılan çalışmalar 20. Yüzyılın sonlarından itibaren hız kazanmıştır. Ancak yabancı literatürlerde kullanılan “free time” ve “leisure” kelimelerinin Türk dilindeki anlam karşılıkları genel kabul görmemiş ve ortak terim kullanımı yapılan çalışmalarda farklılık göstermektedir (Akyıldız, 2013; Ardahan & Lapa, 2010; Arslan, 2011; Aytaç, 2005; Demir ve Demir, 2014; Demirel vd., 2022). Mevcut durumun yarattığı problem, İngilizcede “Leisure” olarak kullanılan kavramın Türkçe’de hem serbest zaman hem de boş zaman anlamında kullanılmasıdır. Bazı çalışmalarda “leisure” kelimesine karşılık olarak “boş zaman” kullanımı uygun görülmüş, Bazı çalışmalarda ise “serbest zaman” kullanımı tercih edilmiştir (Ağaoğlu vd., 2006; Arslan, 2011; Çağırkan vd., 2021; Çakırcı, 2020; Güngörmüş, 2012; Sevinç ve Aktan, 2017; Terekli, 2020; Yerlisu Lapa ve Köse, 2021). Belirtilen sorunların önüne geçmek için çeviriden kaynaklanan çatışmaları önlemek ve literatüre hizmet etmek amacıyla öncelikle bahsi geçen “free time” ve “leisure” kavramlarını İngilizcedeki anlamını incelemek ve Türk dilindeki anlam karşılığını bulabilmek için semantik analiz yapmak, kavramların dil bilimsel, mantıksal ve felsefi açıdan analiz etmek mevcut çatışmaları engelleyebilir ve gelecek çalışmalara yön verebilir. Dolayısıyla bu çalışmada ki temel amaç Türk Dilinde kullanılan boş ve serbest kelimelerinin zaman bağlamında kullanımlarını analiz etmektir. Boş zaman ve serbest zaman kavramlarının doğru şekilde açıklanmasıyla rekreasyon çalışmalarındaki kavram tartışmasını çözümleyeceği düşünülmektedir. Araştırmada boş ve serbest kelimelerinin Türkçe literatürde nasıl kullanıldığı erişilebilen kaynaklar çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Erişim imkânı bulunmayan, yayından kaldırılmış, eski dilde yazılan ve Türkçeye çevrilmeyen metinler üzerinden analiz yapılmamıştır. Boş ve serbest kelimelerinin incelendiği kaynaklar Türkçe olması koşulu ile analize dahil edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Semantik, Dil bilgisi çalışmalarında ses, şekil ve cümle bilgisinden sonra anlamın anlamını inceleyen bilim dalıdır (Ergenç & Bekar, 2020; Hazar, 2013; Karaağaç, 2013; TDK, 1998). Diğer bir tanıma göre “Sözcüklerin ve seslerin anlamları ile bu anlamların, diğer sözcük, kavram ve terimlerin anlamlarıyla ilişkilerini incelemeyi konu edinen disiplindir” (Demir & Acar, 2002: s. 37). Sembol, gönderge, sözcükler ve sözlükbilim, düz anlam, yan anlam, dolaylı anlatım, iki anlamlılık, mecaz, teşbih, anlam bilgisi alanları, eş anlamlılık, zıt anlamlılık, eş dizimlik, ifade ve deyim, anlam değişikliği, köken bilgisi çok anlamlılık, eşadlılık, eş yazımlık ve sözlükçülük” anlam bilimiyle bağlantılı konulardan bazılarıdır (Aksan, 2009; Hazar, 2013; Korkmaz, 2010). Bu çalışmada kullanılan Semantik Analiz Yöntemi, boş ve serbest kelimelerinin etimolojisini inceleyerek modern kullanım anlamlarını karşılaştırmak sonucunda anlamsal semantik yöntemiyle sınırlandırılmıştır. Anlamsal Semantik Analizinde kelimelerin etimolojik kökenlerini incelenmeli, zaman içinde anlam değişimlerini belirlenmeli ve modern kullanım anlamlarını değerlendirilmesi gerektiği olduğu için kullanılan yöntemde Semantik Analiz yoluyla dilbilimsel, mantıksal ve felsefi inceleme yapılmıştır (Cruse, 1986; Leech, 1981; Lyons, 1995; Ogden ve Richards, 1946; Palmer, 1981; Saussure, 1959). Semantik Analiz yapılırken sadece kelimenin kök anlamına değil, kelimenin tarih içinde yaşadığı anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam kayması gibi anlam değişimi olaylarını da tespit etmek gerekmektedir (Aksan, 2006; Ergin, 2009). Semantik analizin temel olarak yapılma nedeni olası kavram karmaşalarının önlemesini amaçlamaktadır (Gezgin, 2015: 405-407). Semantik Analiz Metodu özellikle teoloji çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır (Çetinel, 2018; Keskin, 2017; Yılmaz, 2003). Aynı zamanda edebiyat,

psikoloji, mühendislik, jeodezi, mimarlık ve eğitim bilimleri alanlarında da kullanılmıştır (Candaş, 2022; Çelik, 2016; Çolak, 2004; Kibar, 2011; Tekir, 2010; Yıldırım, 2019).

Şekil 1. Semantik analizin temel yaklaşımları

Not. Bu şekil, semantik analiz sürecinde üç temel yaklaşım olan mantıksal, dilbilimsel ve felsefi yaklaşımları göstermektedir. Her yaklaşımın kendi içindeki kavramsal odakları da belirtilmiştir. Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. İçerik geliştirilirken aşağıdaki kaynaklardan faydalanılmıştır.

(Aksan, 2009; Cruse, 1986; Ergenç ve Bekar, 2020; Ergin, 2009; Hazar, 2013; Karaağaç, 2013; Korkmaz, 2010; Leech, 1981; Lyons, 1995; Ogden & Richards, 1946; Palmer, 1981; Saussure, 1959; TDK, 1998).

Leisure ve Free Time Kavramları

İngilizce literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarda leisure ve free time kavramlarının birbirinden farklı olduğu belirtilmiştir (Chick, 2016; de Grazia, 1962; Kraus, 1985; Stebbins, 2017; Torkildsen, 2005). Türkçedeki leisure için Belirtilen çeviriden kaynaklı anlam sorunu, sadece Türkçede değil İngilizcede de mevcut bir karmaşa yaratmıştı. Sebastian De Grazia 1962 yılında yayımladığı eserini “free time” ve “Leisure” kavramlarının birbirinden farklı olduğunu anlatmaya adanmıştı (de Grazia, 1962). De Grazia’ya göre “leisure” sadece işin ve

sorumlulukların olmadığı zaman değildi. Daha yüksek bir varoluş durumu, kişisel gelişimlerine katkı sağladıkları ve zihnin geliştirilmesi gibi anlamlı etkinliklere katılma faaliyetlerinin sağlandığı bir durumdu. De grazia, “free time” kelimesini ise çalışma zamanından sonra kişinin günlük zaman diliminde yapmakla mükellef olduğu görevleri kapsayan zaman olarak belirtmişti. Free time kavramının çalışma dışı zamanda olması, yani çalışma zamanında özgürlüğü ifade etmesi anlam bakımından potansiyel özgürlük sunan bir zaman dilimini betimler. Sartre’ın (1943) varoluşçu özgürlük kavramıyla ilişkilendirilebilir. Sartre’a göre insan kendi özgürlüğünü tanımlayan seçimleri yapma hakkına sahip olmalıdır (Sartre, 1943). Dolayısıyla free time’ın içeriği kişinin o anki seçimleri ve kararlarına bağlıdır. Free time kavramı bazı çalışmalara göre fiziksel ve zihinsel dinlenme zamanı olarak addedilmiştir (Gershuny, 2000; Goodin vd., 2005). Bireyin kendini yeniden üretmeye hazırlandığı bir süreç olarak belirtilirken, bu zaman dilimi serbestçe kullanılabilir gibi görünse de bireyin üretkenliğini arttırmaya yönelik düzenlenmiştir (Gershuny, 2000; Goodin vd., 2005). Literatürde leisure ve free time kavramlarının birbirinden farklı olduğu anlatılmış ve kabul görmüştür (Csikszentmihalyi, 1990; Cushman vd., 2005; Dumazedier, 1967; Haworth ve Veal, 2004; Holder vd., 2009; Pieper, 1952; Veal, 2017). Free time genellikle zamanın niceliksel bölümüyle ilgili olduğu gibi aynı zamanda çalışma zamanının sonlanmasıyla ortaya çıkan serbestlik halinin olduğu da ifade edilebilir. Free time ve leisure kavramlarının anlam bakımından birbirinden farklı olduğunun betimlemeleri, bu çalışmanın Türkçe literatürü belirlemede görevinde oldukça önemli bir referanstır. Dolayısıyla günlük zaman diliminde free time ve leisure kelimelerine karşılık gelen anlamları çözümlemek açısından literatürdeki referanslar dikkate alınmalıdır. Günlük zaman diliminde (24 saat) free time ve leisure kavramlarını belirleyip irdeleyebilmek için en büyük bağlayıcı olan çalışma zamanından muaf olunan zamanı incelemek gerekmektedir.

Boş ve Serbest Kelimelerinin Etimolojik Kökenleri ve Değişimi

Boş kelimesinin literatürde bilindiği kadarıyla ilk kullanımı milattan sonra. 900 öncesinde Orhun harfleriyle eski Türkçe yazılmış bir dizi kehanetler hakkındaki el yazmasında geçmektedir (Güranlı, 2017: 33 ve Tekin, 1993: 16). Yana tokuz on boş kony utmuş “üstelik doksan boş koyun kazanmış” boş kelimesinin buradaki anlamı başıboş (aidiyeti bulunmayan), serbest, kaybolmuş anlamında kullanılmıştır. Diğer bir kullanım örneği MS. 1071 Dîvânu Lugâti’t-Türk’de görülmektedir (TDK, 1985: 210). “Idhu berüp boşuttum, tawer yoluğ taşuttum” yani “serbestlik verip bıraktım, kendini kurtarmak için mal bulsun diye dışarı çıkarttım” ifadesi geçmektedir. Boş kelimesi bu kullanımında da serbestlik, muafiyet ve özgürlük anlamında ifade edilmiştir. Diğer bir edebi metinlerden 14-15.yy’da yazıldığını düşünülen dede korku hikayelerinde boş kelimesi daha farklı anlamlarda kullanılmıştır (Gökyay, 1980; MEB, 2017). “Kara Tekfur, yine adamlarının boş geldiğini görünce büsbütün çığırından çıkmış”, “Bakmış ki pınar başı, boş değil”, “Dış Oğuzları gezmişler. Boş dönmüşler”, “Boşa koymuş dolmamış. Doluya koymuş almamış” “Kara çekik gözlerinden yaş boşanmış”, buradaki kullanımlarında boş kelimesi anlam kaymalarına ve anlam genişlemelerine uğramıştır ve daha farklı anlamlarda türemiştir. Ancak yazılan anlamlara göre dolu karşıtı olarak kullanımının da olduğu bilinmektedir “pınar başının boş olması” yani orada birilerinin olmaması, boş olması (dolu karşıtı) anlamı taşımaktadır. Ek olarak “elî boş dönmek” de yine dolu karşıtı anlamında kullanılmıştır. “Boşanmak” anlamında kullanımı evlilikten ayrılmak veya elde tutulan bir şeyin istem dışı elden kayması durumu, yani serbest kalması anlamına gelmektedir. Bu incelemeye göre boş kelimesi birçok anlama geldiği

belirtilebilir. İhtimal dahilinde serbest kelimesinin literatüre girmeden önce, boş kelimesinin serbestlik anlamında kullanılması oldukça muhtemeldir.

Serbest kelimesini bilindiği kadarıyla Türkçede ilk kullanan kişi Sultan II. Mehmet'tir. Kanunname-i Ali Osman'da 2. Mehmet'in kullanımı "çavuş ve kâtip timarı beğler zincirinden serbestdir, meger ki umûr-ı muazzama vâkı ola" çavuş ve kâtip tımarının beyler zincirinden ayrılmasıyla -kast sisteminden muafiyeti- sonucunda çok güzel bir olay olmuştur anlamı vardır (Özcan, 2011). Serbest kelimesi Farsçadan Türkçeye geçmiş, bazı kurallara bağlı olmayan, muaf olma durumu, hiçbir şarta bağlı olmayan, istediği gibi davranabilen, tutuklu olmayan, hür, zamanını istediği gibi kullanabilen anlamına gelmektedir (TDK, Türkçe Sözlük, 1998). Dolayısıyla Serbestlik kelimesinin literatüre eklenmesi ve günlük kullanımının yaygınlaşmasından sonra "boş" kelimesinin serbestlik anlamı kazandığı çoğu ifade kullanım yerini serbest kelimesi devralmıştır.

Boş ve Serbest Kelimelerinin Semantik Analizi

Mantıksal Yaklaşım

Boş kelimesi temel mantıksal anlamında "içerisinde bir şey olmayan" anlamına geldiği belirtilmiştir (TDK Türkçe Sözlük, 1998). Örnek olarak boş şişe veya boş otobüs ifadelerinde fiziksel bir içeriğin eksikliği vurgulanmaktadır. Mantıksal açıdan buradaki nesneler bir içeriğe sahip değildir. Boş kelimesi doğrudan dolu kelimesinin karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu iki karşıt anlam mantıksal bir zıtlık ilişkisi oluşturmaktadır. Boş kelimesi boş iş, boş insan gibi mecaz anlamıyla kullanıldığında da mantıksal açıdan eksiklik durumunu soyut bir kavrama veya kişisel değerlere uyarlamaktadır (Korkmaz, 2010). Örnek olarak "boş insan" ifadesinde insanda "değerli" olan bir niteliğin eksik olduğu vurgusu vardır. Zaman bağlamındaki anlamında ise "boş zaman" ifadesi kişinin meşguliyetinin bulunmadığı bir zaman dilimini ifade eder. Ancak bu anlamda boşluk, bir içerik eksikliği değil, belirtilen zaman diliminde belirli bir işlevin yapılmadığı, bir boşluğun olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Mantıksal açıdan boş zaman (meşgul olunmayan zaman) bir eylemsizlik halini belirtmemektedir. Serbest kelimesi temel anlamında serbest bırakmak, serbest kalmak gibi ifadeler belirli sınırlamalardan kurtulmayı ifade etmektedir (TDK, Türkçe Sözlük 1998). Mantıksal açıdan sınırsızlık, kısıtsızlık olarak anlamlandırılabilir. Zaman bağlamında kullanıldığında kişinin yapması gereken bir işi olmadığını yani çalışma zamanından serbest kaldığını, kişinin zamanını nasıl kullanacağı konusunda özgürlük verir. Mantıksal açıdan serbest zamanın boş zaman ile aynı anlama gelmediği ayrımı burada belirginleşmektedir. Serbest zaman çalışmadan ve sorumluluklardan özgürlüğü belirtirken boş zaman içeriğin eksikliğini yani serbest zaman içerisinde boşluğu ifade etmektedir. Sonuç olarak iki kelime karşılaştırıldığında ortaya çıkan çelişki; boş kelimesi içeriksizliği ifade ederken serbest kelimesi özgürlüğü ifade eder. Dolayısıyla bu iki kelimenin anlam dünyaları birbirinden farklıdır. Mantıksal olarak, bu iki kelime zıt anlamlar taşır: Boş kelimesi eksikliği vurgularken, serbest kelimesi özgürlüğü vurgular. Mevcut durum serbest kelimesinin kullanımındaki temel anlam ile ilgili olup, boş kelimesinde gözlemlendiği gibi anlam kaymaları yaşamamasından dolayıdır. Her iki kelime zaman bağlamında kullanılırsa mantıksal açıdan ortak anlama gelerek iş yapılmayan zamanı ifade eder. Bu nedenle temel düzeyde benzerlik gösterir. Ancak serbest zaman ve boş zaman olarak ifade edilen kavramlar birbirlerinden farklıdır.

p: "Boş zaman" (belirli bir zaman diliminin içerisindeki boşluk, doldurulabilir zaman dilimi)

q: "Serbest zaman" (belirli bir zaman diliminden ayrılan, serbest kalan zaman, özgür kalan zaman).

Önerme: $p \neq q$ "Serbest zaman boş zaman değildir"

Zaman kavramı ile bağlamsal kullanımında serbest zamanın oluşabilmesi için belirli bir zorunluluktan veya bağlayıcıdan özgürleşme gerekir. Kastedilen en büyük bağlayıcı çalışma zamanından muafiyettir. Boş zamanın (zaman dilimi içerisindeki boşluk) oluşabilmesi için öncelikle bağlayıcıdan özgürlük gerekir, yani serbest olması gerekir. Belirtilen önermede boş zamanın oluşması için serbest zamanın sağlanması gerekmektedir.

Felsefi Yaklaşım

Boş ve serbest kelimelerinin semantik analizini yaparken felsefi açıdan incelemek için kelimelerin hangi bağlamda kullanıldığını belirlemek anlam kaymalarının önüne geçmektedir. Dolayısıyla bu bölümde boş ve serbest kelimeleri zaman bağlamında incelenecektir. Boş zaman ve serbest zaman kavramlarının felsefi açıdan semantik analizinde insan yaşamında nasıl anlam kazandığını, bireyin varoluşsal ve etik boyutlarına nasıl dokunduğunu incelemeyi gerektirmektedir. İncelemeler dahilinde varsayım olarak "leisure" kelimesini boş zaman, "free time" kelimesini ise serbest zaman anlamına geldiği kabul edilirse her iki kavramın ortak noktası bireyin çalışma zamanının (work) dışında kaldığı bilinmektedir (de Grazia, 1962; Stebbins, 2017). Eğer iki kavram da bireyin çalışma zamanının dışında kalan zamanı ifade etmekteyse, aralarında temel bir farkın oluşması için iki kavramdan birisinin, diğerinden daha geniş bir yelpaze sunması gerekmektedir. Günlük 24 saat zaman dilimi içerisinde belirli bir saat dilimi çalışma için ayrılıyorsa, çalışma dışına çıkan birey çalışma zamanından özgürleşir. Çalışmadan özgürleşme durumu çalışma dışında kalan boşluğu değil serbestliği ifade etmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda serbest zamanın, boş zamandan daha geniş bir anlam ifade ettiği kabul edilebilir. Sonuç olarak serbest zaman potansiyel olarak boş bir alan sunmaktayken, ortaya çıkan boş zaman değerlendirilebilir, doldurulabilir zaman dilimini ifade etmektedir. Gerard Fain'e (1991) göre Leisure kavramı "kişinin nasıl yaşaması gerektiğini seçme özgürlüğüdür". Fain'in retorik ifadesindeki kullandığı anlama göre, kişinin tüm yaşamını seçme özgürlüğünü, çalışma dışındaki serbest zaman içerisinde yer alan boş zaman değerlendirme tercihleriyle bağlantılıdır.

Dilbilimsel Yaklaşım

Boş kelimesi temel anlamı ile kullanıldığında içerisinde bir şey bulunmayan veya içeriğinin olmadığı anlamı belirtmektedir (TDK Türkçe Sözlük 1998). Örneğin boş şişe, boş oda, boş sınıf, boş otobüs gibi kullanımlar bir nesnenin veya mekânın içerisinden yoksun olduğunu ifade eder. Temel anlamında eksiklik ve yoksunluk olarak kullanılır. Ancak boş kelimesi insanı betimlemek veya soyut bir kavramı betimlemek için kullanıldığında tamamen anlam kayması yaşar ve mecaz hale gelir. Boş insan, boş adam, boş kadın, boş iş, boş laf, gibi örnekler bu kullanım için verilebilir. Zaman bağlamında kullanılması meşgul olmamak anlamına gelmektedir. Boş zaman ve boş durmak gibi örnekler verilebilir. Ancak boş zamanın, boş durmak ile aynı anlamı ifade etmediğini belirtmek gerekir. Boş durmak bir eylemsizlik halini belirtir. Duygu ifadesi olarak kullanımında kişinin hissettiği bir duygu durum halini belirtir. Örnek olarak "kendimi boş hissediyorum" ifadesi kişinin duygusal ve ruhsal eksikliğini vurgulamaktadır.

Serbest kelimesi en yaygın ve temel kullanımıyla "özgür" "bağımsız" "muaf" olmayı ifade etmektedir. Bir kişinin veya nesnenin dış etmenler tarafından bağımsız olduğunu belirtir.

Serbest bırakmak, serbest kalmak, serbest olmak bu anlamlardan bazılarıdır. Zaman bağlamında kullanımı “serbest zaman” ifadesi, kişinin yapacak bir işinin olmaması, işten serbest olduğu zamanı ifade eder. Boş kelimesinin temel anlamı (dolu karşıtı) olarak kullanımında verilebilecek tüm örnekler somut ifadeler oluşturur. Örnek olarak boş ev, boş araba, boş oda, boş tencere, boş kitaplık, boş kumbara, boş cüzdan vb. bunlardan bazılarıdır. Dolayısıyla boş kelimesi temel anlamıyla somut ifadeler oluştururken pozitif olarak betimlenebilmektedir. Serbest kelimesi ise gerçek anlamıyla kullanıldığında (muaf, özgür) anlamına gelmektedir (Korkmaz, 2010; TDK Türkçe Sözlük, 1998). Herhangi bir kısıtlayıcıdan özgür kalma durumu olarak addedilebilir. Örnek olarak, serbest insan, serbest tavuk, serbest yol bunlardan bazılarıdır. Ancak serbest kelimesi mecaz anlamıyla kullanımı bulunmasa bile soyut anlam kazandığı bazı durumlar mevcuttur. Serbest piyasa, serbest meslek, vb. örnek olarak verilebilir. Meslek, ekonomi, vb. kavramlar belirli sistemleri oluşturan değişkenlere verilen isimler olduğu söylenebilir. Dolayısıyla soyut kavramlar olduğunu söylemek yanlış olmaz. Buradan yola çıkaran “boş zaman” ve “serbest zaman” kavramlarını somut mu? yoksa soyut mu? olduğunu belirlemek önemlidir.

Zamanın Ölçülebilirliği Üzerine Somutluk Olgusu

Zaman kavramı yüzyıllar boyunca felsefe, edebiyat ve fizik konularında uzay zaman ve hissedilen zaman olarak çeşitli perspektiflerle tartışılmıştır (Aristotle, 1984; Broad, 1923; Einstein, 1920; Kant, 1998; McTaggart, 1908; Barbour, 2009; Callender, 2017; Le Poidevin 2011; Rovelli, 2018; Westphal, 2016). Zamanın soyut veya somut bir kavram olarak değerlendirilmesindeki etmenler zaman kavramına hangi açıdan yaklaşıldığı ile değişiklik göstermektedir. Fiziksel dünyada doğrudan var olmayan olaylar arasındaki değişimin ölçülmesiyle var olduğu düşünülür. Broad’a (1923) göre zaman 4. Boyut olarak nitelendirilir. Zaman, fiziksel nesneler gibi var olmayan yalnızca ölçülebilen bir yapıdadır. Dolayısıyla kendi başına bağımsız bir varlık olmadığı ifade edilmiştir. Zaman somut bir kavram olarak ele alındığında bu yaklaşım daha çok fiziksel bilimler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Einstein’ın görelilik kuramına göre zamanın uzayla birleşik bir yapıda olduğu, maddenin bu yapıyı bükebildiğini dolayısıyla zamanın somut bir gerçeklik olduğunu yani fiziksel olarak var olduğunu ifade ederek doğrudan madde ve enerji ile ilişkilendirilmiştir (Einstein, 1920). Zamanın hem somut hem de soyut bir kavram olduğu görüşünü öne süren melez yaklaşımlarda vardır (McTaggart 1908; Rovelli, 2018). Rovelliye göre zaman bir yandan ölçülebilir ve gözlemlenebilir gerçeklik ifade ederken diğer yandan insan algısına dayalı olarak soyutlanabilmektedir. Serbest zaman ve boş zaman olarak tartışılan kavramlar gündelik zaman dilimine ait ifadeler olduğu ve belirli ölçüm yöntemleriyle hesaplandığından dolayı bu çalışma için zaman kavramı somut olarak kabul edilmesine uygun görülmüştür. Zamanın ölçüm aracıyla saat, gün, ay, yıl olarak belirli periyodlara bölündüğü bilinmektedir. Zaman’da değişim ve akış söz konusu olduğundan dolayı ve benzer olarak ağırlığın ölçümü, mesafenin ölçümü, sıvının ölçümü gibi, zamanın ölçülmesi sonucuyla ortaya çıkan verinin somut olduğunu ifade etmek mümkündür. 100 metre apartman, 80 kg insan, 25 m³ su, somut örneklerdir. Tüm dünyada nerede olursa olsun 24 saat, 1 günü oluşturmaktadır. Amerika’da yaşayan bir insan için de İran’daki veya Japonya’daki bir insan için de 24 saat aynı ölçüyü belirler. Dolayısıyla zamanın ölçülmesi somut bir anlam oluşturur ve gerek free time gerekse leisure kavramı için zamanın ölçülmesi ve belirlenmesi gerekliliktir. ‘Boş’ kelimesi temel anlamı hariç yan anlam ve anlam kayması sonucu kullanımlarında negatif algı ve anlam oluşturduğu semantik analiz sonucunda bilinmektedir. Örnek olarak boş insan, boş iş, boş laf, boş fikir bunlardan bazılarıdır. Ancak “boş zaman” kavramında betimlenen olgu mecaz

anlam değil, somut-gerçek anlamıyla “dolu karşıtı” olarak, zamanın doldurulması, yani çalışma dışında kalan zamanın yarattığı serbestlik içerisinde kalan bir serbest zaman içerisindeki boşluğun doldurulabilirliği anlamında kullanılmaktadır. Serbest kelimesi gerçek anlamıyla kullanıldığı ve mecaz anlam ifade etmek sebebiyle betimlenmediği için somut ve soyut kullanımlarına bakmak gerekmektedir. Serbest insan somut kullanıma, serbest piyasa soyut kullanıma örnek olarak verilebilir. Somut veya soyut kullanım fark etmeksizin serbest kelimesinin herhangi bir negatif anlamda kullanıldığı belirlenememiştir. Dolayısıyla serbestliğin pozitif bir olgu olduğunu söylemek mümkündür.

Rekreasyon bağlamında Boş Zaman ve Serbest Zaman

Türk Dil Kurumuna göre “*Rekreasyon, insanların boş zamanlarını eğlence ve spor amacı ile gönüllü olarak katıldıkları etkinlikler*” ifadesiyle açıklanmıştır (TDK Türkçe Sözlük, 1998). Diğer tanımlara göre: Rekreasyon, bireylerin boş zamanlarında, fiziksel, sosyal, kültürel ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gönüllü olarak katıldıkları, dinlendirici, eğitici veya eğlendirici faaliyetlerdir (Karaküçük, 2018). Bu tür faaliyetler, doğada yapılan etkinliklerden sportif aktivitelere, sanat ve kültür etkinliklerine kadar oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Godbey, 2020; Kraus ve Curtis, 2014; Roberts, 2006). Rekreasyon bağlamında boş zaman ve serbest zamanın önemi rekreasyonun boş zamanda mı yoksa serbest zamanda mı yapıldığı ile ilgilidir. İngilizce literatürde rekreasyon, “leisure time” içerisinde yapıldığı kabul edilmiştir (Kraus, 1985; Mclean, 2006; Mclean vd., 2008; Torkildsen, 2005). Dolayısıyla aynı bağlamda Türkçe literatürde de rekreasyonel aktiviteler serbest zaman içerisinde değil, boş zaman içerisinde yer almalıdır (de Grazia, 1962; Stebbins, 2007).

Sonuç

Bu çalışmanın ilk versiyonu 7.Uluslararası Avrasya Spor, Eğitim ve Toplum Kongresi kapsamında 11-13 Kasım 2024 tarihinde Kars, Türkiye’de bildiri olarak sunulmuş olup geliştirilmiş, gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve hakem değerlendirmesine sunulmuştur. İngilizce literatürde kullanılan free time ve leisure kavramlarının, Türkçe karşılıklarını belirlemek için yapılan incelemeler sonucunda “boş” ve “serbest” kelimelerinin öncelikle bağlamdan bağımsız anlamları incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre boş kelimesinin Türkçede kullanımı ms. 900’lü yıllara dayandığı için zaman içerisinde çok fazla anlam kaymalarına uğradı düşünülmektedir. Serbest kelimesi Türkçe literatüre eklendikten sonra boş kelimesinin bazı kullanım alanlarını devralmıştır. Temel olarak her iki kavramında kullanımı zaman bağlamında benzerlik göstermektedir. Ancak Boş zaman kavramı serbest zaman kavramından daha farklı anlam katmanlarına sahiptir. Boş zaman sadece serbest zaman içerisindeki boşluğu değil aynı zamanda bu zaman diliminin nasıl değerlendirileceğini de kapsamaktadır (Cohen-Gewerc, 2016). İncelenen dokümanlar ve yapılan semantik analiz sonucunda ulaşılan sonuçlara göre İngilizcede Leisure ve free time kavramları birbirinden belirli ölçüde farklı oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla free time ve leisure kavramlarının Türkçe çevirilerinde her iki kavram için tek bir kelime kullanılamaz. Farkın oluşmasındaki etken free time ve leisure kavramlarının hem birbirinden anlam bakımından farkı hem de içeriği ve felsefesinden kaynaklanmaktadır. Boş zaman serbest zamandan farklı olarak bir ruh hali ve varoluş biçimi olarak tanımlanabilmektedir (Allen, 1989). Ancak serbest zaman, her zaman kişinin içsel olarak rahatlamış veya tatmin olmuş olduğu bir anlama gelmez (Cohen-Gewerc, 2016). Araştırmada ana problem bu kavramların Türkçe karşılığını ve yerine kullanılabilecek kavramları belirlemek olduğundan dolayı free kavramının özgürlük, serbestlik belirtmesine sebep gösterilerek free time için serbest zaman kavramı uygun olduğu düşünülmüştür. Leisure kavramına karşılık gelen kavram bulma çabasında, boş kelimesi,

temel anlamında boşluktan kaynaklanan eksiklik belirttiği sebebiyle belirli bir zaman içerisindeki doldurulabilir olan zamanı kastettiği sonucuna ulaşılmıştır. Zaman kavramının somut olduğu önermesiyle birlikte boş zaman ve serbest zaman ifadeleri belirli ölçme yöntemiyle tespit edilebilir sayısal değerler barındıran zaman dilimlerini kapsamaktadır. Aralarındaki benzerlik ve farkı diğer bir ifadeyle açıklamak gerekirse her boş zaman durumu bir serbest zaman durumu gerektirir. Ancak her serbest zaman durumu bir boş zaman yaratamayabilir çünkü kişinin bu zamanı nasıl değerlendirdiği de önemlidir (Iwasaki vd., 2015; Pestana vd., 2020). Ek olarak free time kavramının leisure kavramından daha geniş bir yelpaze sunması, leisure kavramının free time içerisinde yer alması durumunun sonucunda, serbest zaman içerisinde belirli bir şeyler yapılması için boşluğun bulunması gerekli olduğundan boş zamanın serbest zaman içerisinde yer alan bir zaman dilimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifadeyi güçlendirmek açısından her bir bireyin serbest zamana sahip olabilmesi oldukça muhtemeldir, ancak her bir birey boş zamana sahip olmayabilir. Dolayısıyla hem boş hem de serbest zaman çalışma zamanının süresi haricinde olsa bile, serbest zamana sahip olan bir birey kendisine boş zaman yaratamayabilir. Tüm yapılan incelemeler dahilinde boş zaman ve serbest zamanın birbirinden farklı kavramlar olduğu ve bu neticede leisure kavramı için boş zaman, free time kavramı içinse serbest zaman kullanılmasının uygun olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, Y. S., Taşmektepligil, M. Y., Albay, F., Bayrak, M., & Paktaş, Y. (2006). Serbest zaman eğitimi ve önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 34(170), 206-217.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim* (8. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyıldız, M. (2013). Boş Zamana "Ciddi" Bir Bakış: Boş Zaman Araştırmalarında Ciddi Boş Zaman Teorisi. *Pamukkale Journal of Sports Sciences*, 2013 vol.4, no.2, Pg:46-59.
- Allen, R. T. (1989). Leisure: The purpose of life and the nature of philosophy. In T. Winniffrith & C. Barrett (Eds.), *The philosophy of leisure* (pp. 42–56). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-19731-6_3
- Aristotle. (1984). *The complete works of Aristotle: The revised Oxford translation* (J. Barnes, Ed.; Vol. 1). Princeton University Press.
- Ardahan, F., & Lapa, T. Y. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Tatmin Düzeylerinin Cinsiyete ve Gelire Göre İncelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 21(4), 129-136.
- Arslan, S. (2011). Serbest zaman kullanımı: Sıradan serbest zaman etkinlikleri ve sistemli serbest zaman etkinlikleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1-10.
- Aytaç, Ö. (2005). Kapitalizm ve Boş Zaman. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-22.
- Barbour, J. (2009). *The nature of time*. arXiv. <https://arxiv.org/abs/0903.3489>
- Broad, C. D. (1923). *Scientific thought*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- Cambridge Dictionary. (2024). Free Time. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/free-time>
- Candaş, A.B. (2022). Multipurpose semantic analysis of construction text documentation. Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Yapı Yönetimi Bilim Dalı.
- Callender, Craig, *What Makes Time Special?* (Oxford, 2017; online edn, Oxford Academic, 20 July 2017), <https://doi.org/10.1093/oso/9780198797302.001.0001>, accessed October 2024.
- Çağırkan, B., Bilek, G., & Telli, H. (2021). Üniversite öğrencilerinin serbest zaman algısı ve somut tarihi kültürel miras farkındalığı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 914-922.
- Çakırcı, S. (2020). Bir insan hakkı olarak serbest zaman: Türkiye'deki hukuki durum üzerine bir araştırma. *Sportive*, 8(2), 123-145. <https://doi.org/10.17644/sportive.123456>
- Çelik, R. (2016). Semantik analiz ve gömülü teori çerçevesinde sağlığın kültürleşmesi. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kurumları Yönetimi Ana Bilim Dalı.

- Çetinel, H. (2018). Dini kavramların semantik analiz yoluyla öğretiminin imkân ve sınırları. Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı.
- Chick, G. (2016). Leisure. In Jafari, J., & Xiao, H. (Eds.), *Encyclopedia of Tourism*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01384-8_317
- Cohen-Gewerc, E. (2016). *Leisure: A Philosophical View About Leisure, Personal Freedom, and Politics*. In M. Peters (Ed.), *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*. Springer.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
- Cushman, G., Veal, A. J., & Zuzanek, J. (2005). *Free time and leisure participation: International perspectives*. CABI Publishing.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper Perennial.
- De Grazia, S. (1962). *Of Time, Work, and Leisure*. Princeton University Press.
- Demir, Ö., & Acar, M. (2002). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. 3. Basım, Ankara, Vadi Yayınları.
- Demir, M., & Demir, S. S. (2014). İşgörenlerin Serbest Zaman Gereksinimi ve Serbest Zaman Doyumunu Etkileyen Faktörler. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 74-84.
- Demirel, M. A., Vapur, M., Yavuz, E., Aydın, İ. (2022). Serbest Zaman Nostaljisinin Serbest Zaman Motivasyonuna Etkisi. *Turizm Akademik Dergisi*, 9(1), 219-231.
- Einstein, A. (1920). *Relativity: The special and general theory* (R. W. Lawson, Trans.). Methuen & Co.
- Ergenç, İ., & Bekar, İ.P. (2020). *Türkçenin Ses Dizgesi*. 2. Basım (2020) İstanbul. Seçkin Yayıncılık.
- Ergin, M. (2009) *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul, Bayrak Yayınları.
- Gershuny, J. (2000). *Changing times: Work and leisure in postindustrial society*. Oxford University Press.
- Godbey, G. (2020). *Leisure in Your Life: An Exploration* (11th ed.). Venture Publishing.
- Goodin, R. E., Rice, J. M., Bittman, M., & Saunders, P. (2005). The time-pressure illusion: Discretionary time vs. free time. *Social Indicators Research*, 73(1), 43-70. <https://doi.org/10.1007/s11205-004-4642-9>
- Gezgin, A. G. (2015). *Tefsirde Semantik Metod*. S. 405-407. 2. Basım, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Güngörmüş, H. A. (2012). Serbest zaman nostaljisinin serbest zaman motivasyonuna etkisi. *Acarindex*, 7(4), 55-74.
- Hazar, M. (2013). Türkiye Türkçesindeki Anlam Bilimi Bibliyografı. *Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2013 Yıl:1, Sayı:2, Sayfa:137-173.
- Haworth, J. T., & Veal, A. J. (2004). *Work and leisure*. Routledge.

- Holder, M. D., Coleman, B., & Sehn, Z. L. (2009). The contribution of active and passive leisure to children's well-being. *Journal of Health Psychology*, 14, 378–386.
- Iwasaki, Y., Messina, E., Coyle, C., & Shank, J. (2015). Role of Leisure in Meaning-Making for Community-dwelling Adults with Mental Illness: Inspiration for Engaged Life. *Journal of Leisure Research*, 47(5), 538–555.
- Karaağaç, G. (2013). *Anlam Bilimi ve İletişim*. İstanbul, Kesit Yayınları.
- Karaküçük, S. (2018). *Rekreasyon: Boş Zamanları Değerlendirme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kant, I. (1998). *Critique of pure reason* (P. Guyer & A. W. Wood, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1781).
- Keskin, M. (2017). *Kur'an'da h-k-m kökünün semantik analizi*. Doktora Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı.
- Kibar, A. (2011). *Tedarik zinciri yönetimi yazılımlarının semantikleştirilmesi*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. (4. Basım) Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kraus, R. G. (1985). *Recreation Program Planning Today*. Scott Foresman and Company, London.
- Kraus, R. G., & Curtis, J. E. (2014). *Recreation and Leisure in Modern Society* (9th ed.). Jones & Bartlett Learning.
- Leech, G. (1981). *Semantics: The Study of Meaning* (2nd ed.). Penguin Books.
- Le Poidevin, R. (2011). The experience and perception of time. In C. Callender (Ed.), *The Oxford handbook of philosophy of time* (pp. 334-354). Oxford University Press.
- Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge University Press.
- McLean, D. J. (2006). *Philosophy and Leisure*. Human Kinetics (Ed., Introduction to Recreation and Leisure içinde). Human Kinetics, USA., 37-51.
- McLean, D., Hurd, A., Rogers, N. (2008). *Kraus' Recreation And Leisure In Modern Society*. Jones and Barlett Publishers, Sudbury, MA.
- McTaggart, J. M. E. (1908). The unreality of time. *Mind*, 17(68), 457-474.
- Ogden, C.K., & Richards, I.A. (1946). *The Meaning of Meaning*. Eighth edition 1946. A Harvest Book Harcourt, Brace & World, Inc. NEW YORK.
- Özcan, A. (2011). Fatih'in Teşkilat Kanûnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi. *Tarih Dergisi* (33), 7-56.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Pestana, J. V., Codina, N., & Valenzuela, R. (2020). *Leisure and Procrastination: A Quest for Autonomy in Free Time Investments*. *Frontiers in Psychology*, 10.
- Pieper, J. (1952). *Leisure: The Basis of Culture* (G. Malsbary, Trans.). Pantheon Books.

- Roberts, K. (2006). *Leisure in Contemporary Society* (2nd ed.). CABI Publishing.
- Rovelli, C. (2018). *The order of time* (E. Segre & S. Carnell, Trans.). Penguin Books.
- Sartre, J. P. (1943). *Being and Nothingness: A Phenomenological Essay on Ontology*. Washington Square Press.
- Saussure, F. de. (1959). *Course in General Linguistics* (W. Baskin, Trans.). McGraw-Hill.
- Sevinç, O. S., & Aktan, O. (2017). Üniversite öğrencilerinin serbest zaman aktiviteleri. *Asian Journal of Instruction*, 5(1), 28-43. <https://doi.org/10.17644/asian.675321>
- Stebbins, R. A. (2017). *Leisure and the Motive to Volunteer: Theories of Serious, Casual, and Project-Based Leisure*. Palgrave Macmillan.
- Stebbins, R. A. (2007). *Serious leisure: A perspective for our time*. Transaction Publishers.
- TDK Türkçe Sözlük Cilt 2 K-Z. (1998). Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.
- Tekir, S. (2010). *Semantik bilginin analizi ve modellenmesi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar Mühendisliği Ana Bilim Dalı.
- Terekli, S. (2020). Serbest zaman davranışlarının kuşaklar arası farklılıklar açısından incelenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 167-189.
- Torkildsen, G. (2005). *Leisure and Recreation Management*. (5th edition). Routledge, London & Newyork.
- Türk Dil Kurumu. (1985). *Dîvânü Lugâtî't-Türk Cilt 1*. Ss.210 (Çev: Besim Atalay). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Veal, A. J. (2017). *Leisure, sport and tourism, politics, policy and planning* (4th ed.). CABI.
- Westphal, K. R. (2016). *Kant's transcendental proof of realism*. Cambridge University Press.
- Yıldırım, T. (2019). *Bilgi işlemede duygusal ve semantik önceliğin incelenmesi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı, Psikoloji Bilim Dalı.
- Yerlisu Lapa, T., & Köse, E. (2021). Geçmişten günümüze serbest zaman çalışmalarının bibliyometrik analizi: *Journal of Leisure Research* örneği. *Spor Bilimleri Dergisi*, 32(1), 38-52. <https://doi.org/10.17644/sbd.790765>
- Yılmaz, H. (2003). *Kur'an kelime ve ifadelerini anlamada kavram tefsiri ve semantik analiz yöntemi*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.